

Uchwała z dnia 5 października 2001 r., III CZP 46/01

Sędzia SN Gerard Bieniek (przewodniczący)

Sędzia SN Marian Kocon (sprawozdawca)

Sędzia SN Hubert Wrzeszcz

Sąd Najwyższy w sprawie z powództwa Franciszka L. przeciwko Fundacji „Polsko-Niemieckie Pojednanie” o ustalenie, po rozstrzygnięciu w Izbie Cywilnej na posiedzeniu jawnym w dniu 5 października 2001 r., przy udziale prokuratora Prokuratury Krajowej Piotra Wiśniewskiego, zagadnienia prawnego przedstawionego przez Sąd Okręgowy w Warszawie postanowieniem z dnia 18 kwietnia 2001 r.:

„Czy dopuszczalna jest droga sądowa o ustalenie (art. 189 k.p.c.), że powód w czasie II wojny światowej wykonywał pracę przymusową na rzecz III Rzeszy”?
podjął uchwałę:

Niedopuszczalna jest droga sądowa do żądania ustalenia, że powód w czasie II wojny światowej wykonywał pracę przymusową na rzecz III Rzeszy.

Uzasadnienie

Sąd Rejonowy dla m. st. Warszawy postanowieniem z dnia 23 sierpnia 1999 r. odrzucił pozew Franciszka L. skierowany przeciwko Fundacji „Polsko Niemieckie Pojednanie” o ustalenie, że praca, którą powód wykonywał w latach 1940-1945, była pracą przymusową (niewolniczą) wykonywaną na rzecz III Rzeszy, uznając, iż rozstrzygnięcia pozwanej Fundacji, dotyczące uprawnień ofiar prześladowań nazistowskich, nie mogą być rozpoznawane w procesie cywilnym.

Przy rozpoznaniu zażalenia powoda na powyższe postanowienie Sądowi Okręgowemu w Warszawie nasunęło się zagadnienie prawne budzące poważne wątpliwości, sformułowane w sentencji postanowienia.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Żądanie powoda, pomijając kwestię sposobu jego sprecyzowania, zmierza do

ustalenia w wyroku faktów, których zaistnienie związane jest z uprawnieniem do uzyskania świadczeń na podstawie niemieckiej ustawy z dnia 2 sierpnia 2000 r., o utworzeniu Fundacji „Pamięć, Odpowiedzialność i Przyszłość” (BGBL, I, 38/00, 1263 – dalej „ustawa z dnia 2 sierpnia 2000 r.”), która weszła w życie dnia 12 sierpnia 2000 r. Innymi słowy, powodowi chodzi o ustalenie faktów mających stanowić podstawę do zakwalifikowania powoda do kategorii osób, o których mowa w § 11 ust. 1 pkt 2 ustawy, uprawnionych do uzyskania świadczeń według tej ustawy.

Istota przedstawionego zagadnienia prawnego sprowadza się do rozstrzygnięcia kwestii, czy żądanie przyznania świadczeń, o których mowa w ustawie, skierowane przeciwko Fundacji „Polsko-Niemieckie Pojednanie”, ma charakter sprawy cywilnej w znaczeniu, jakie temu terminowi nadaje art. 1 k.p.c.

Ustawodawca niemiecki w ustawie z dnia 2 sierpnia 2000 r. nie przyjął odpowiedzialności prawnej (cywilnej) Niemiec i niemieckich firm za czyny popełnione w okresie II wojny światowej (w preambule odwołał się jedynie do odpowiedzialności historycznej, politycznej i moralnej), w rezultacie czego nie posłużył się terminologią kodeksu cywilnego niemieckiego, normującą odpowiedzialność cywilną. Nie mówi się więc w niej o „wynagrodzeniu szkody” (tak, jak np. w § 249 k.c.n.), czy o odszkodowaniu pieniężnym (np. § 249 zdanie drugie k.c.n.), a jedynie o uprawnieniu do uzyskania świadczenia (np. § 11).

Ustawa niemiecka powołała do życia Fundację „Pamięć, Odpowiedzialność i Przyszłość” w celu oddania do dyspozycji za pośrednictwem organizacji partnerskich środków finansowych na przyznawanie świadczeń dla byłych robotników przymusowych oraz dla osób, które doznały innych krzywd w okresie narodowego socjalizmu (§ 2 ustawy). Przekazywanie tych środków następuje między fundacjami lub innymi instytucjami pozarządowymi. W przypadku Polski jest nią Fundacja „Polsko-Niemieckie Pojednanie (umowa z dnia 16 lutego 2001 r. zawarta przez Fundację „Pamięć, Odpowiedzialność i Przyszłość” z Fundacją „Polsko-Niemieckie Pojednanie”).

Fundacja „Polsko Niemieckie Pojednanie”, zwana dalej „Fundacją”, została ustanowiona przez Ministra – Szefa Urzędu Rady Ministrów działającego w imieniu Skarbu Państwa Rzeczypospolitej Polskiej (§ 1 statutu Fundacji). Fundacja wypłaca świadczenia osobom poszkodowanym, o których mowa w § 11 ustawy z dnia 2

sierpnia 2000 r., oraz § 2 ustawy austriackiej o Funduszu świadczeń humanitarnych Republiki Austrii dla byłych robotników niewolniczych i przymusowych reżimu narodowosocjalistycznego, z majątku określonego w § 9 ust. 2 statutu Fundacji (§ 6 ust. 2 ujednoliconego tekstu statutu Fundacji uwzględniającego zmiany fundatora z dnia 17 stycznia 2001 r.). Fundacja (komisja weryfikacyjna) wydaje rozstrzygnięcia (§ 6 ust. 3, § 13 i 20 statutu), między innymi sprawdzając i decydując, czy zostały udowodnione lub uwiarygodnione warunki uprawnienia do uzyskania świadczeń (§ 5 umowy). Od tych rozstrzygnięć przysługuje zażalenie do działającej w ramach Fundacji odwoławczej komisji weryfikacyjnej (§ 6 ust. 4, § 13, 22 statutu i § 6 umowy) i jej orzeczenie jest ostateczne (§ 6 ust. 5 statutu, § 6 umowy).

Zgodnie z art. 1 k.p.c., sprawa ma charakter sprawy cywilnej, jeżeli, ujmując w uproszczeniu, treść łączących strony stosunków rodzi ich wzajemne prawa i obowiązki albo tworzy stan prawny wprowadzając potrzebę ochrony interesów podmiotów w nim uczestniczących. Sprawa cywilna wymaga zatem pozostawiania dwóch lub więcej podmiotów w stosunku prawnym regulowanym przepisami kodeksu cywilnego i innymi ustawami, którego podmioty – na wypadek sporu – występują jako równoprawni partnerzy. Jeżeli choćby jeden z nich uzyskuje pozycję organu działającego z mocy swej władzy zwierzchniej, to stosunek taki nie jest stosunkiem cywilnoprawnym.

Uzyskanie świadczenia z Fundacji, jak przedstawiono, nie rodzi prawa podmiotowego o obligacyjnym charakterze. Fundacja decyduje, czy zostały udowodnione lub uwiarygodnione warunki uprawnienia do jego uzyskania, ale nie jest dłużnikiem osób uprawnionych do uzyskania świadczenia, lecz występuje wobec nich jako decydent; jej rozstrzygnięcia tworzą dopiero podstawę prawną do wypłaty świadczeń. Tego rodzaju sytuacja nie występuje w stosunkach cywilnoprawnych.

Z unormowania zawartego w ustawie z dnia 2 sierpnia 2000 r., a także statutu Fundacji i umowy z dnia 16 lutego 2001 r., wynika jednoznacznie, że skierowane przeciwko Fundacji „Polsko Niemieckie Pojednanie” żądanie przyznania przewidzianych ustawą z dnia 2 sierpnia 2000 r. świadczeń nie ma charakteru sprawy cywilnej w znaczeniu, jakie temu terminowi nadaje art. 1 k.p.c., a co za tym idzie, nie może być dochodzone na drodze sądowej.

Powstaje pytanie, czy i jaki wpływ na kwestię dopuszczalności drogi sądowej ma okoliczność, że powód nie domaga się zasądzenia świadczeń z ustawy z dnia 2 sierpnia 2000 r., lecz ustalenia w wyroku faktów, których zaistnienie związane jest z uprawnieniem do uzyskania owych świadczeń. Należy na nie odpowiedzieć negatywnie. Pomijając to, czy sformułowane przez powoda żądanie można traktować jako powództwo o ustalenie istnienia lub nieistnienia stosunku prawnego lub prawa, przyjąć trzeba, że dopuszczalność drogi sądowej stanowi ogólną przesłankę procesową odnosząc się do wszelkich powództw, a więc również do powództw o ustalenie. Innymi słowy, ochronie w procesie cywilnym podlegają tylko stosunki prawne, o których mowa w art. 1 k.p.c., i do tej ogólnej zasady należy odnieść treść użytego w art. 189 k.p.c. określenia „stosunek prawny lub prawo”.

Podkreślić przy tym należy, że stanowisko takie reprezentowane jest od dawna w orzecznictwie sądowym (por. np. orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 2 maja 1950 r. ŁC 373/50, OSN 1951, nr 1, poz. 8, którego teza zachowała aktualność pod rządem obowiązującego kodeksu postępowania cywilnego). Postępowanie sądowe o ustalenie nie może bowiem być środkiem do uzyskania dowodów, które mogłyby być wykorzystane w innym postępowaniu (podobnie Sąd Najwyższy np. w wyroku z dnia 4 listopada 1971 r., I PR 344/71, OSNCP 1972, nr 5, poz. 89, wyroku z dnia 1 grudnia 1983 r., I PRN 189/83, OSNCP 1984, nr 7, poz. 121, uchwale z dnia 17 czerwca 1987 r., III PZP 19/87, OSNCP 1988, nr 10 poz. 132, uchwale z dnia 3 listopada 1994 r., I PZP 45/94, OSNAPUS 1995, nr 6 poz. 74, wyroku z dnia 17 grudnia 1997 r., I PKN 434/97, OSNAPUS 1998, nr 21, poz. 627, wyroku z dnia 23 lutego 1999 r., I PKN 597/98, OSNAPUS 2000, nr 8, poz. 301).

Mając powyższe na względzie, Sąd Najwyższy, na podstawie art. 390 k.p.c., rozstrzygnął przedstawione zagadnienie prawne, jak w uchwale.